

De unieke kerkarchitectuur van **Kýthira**

De Ayos Dimitris

Tijdens een wandeltocht op Kýthira stuit je altijd wel op een Byzantijns kerkje. Er zijn er zo'n 300 geteld, verspreid over het eiland. Je vindt ze overal: aan de kust, op de top van een heuvel, aan de rand van een dorp en vaak zelfs in een afgelegen veld. In het laatstgenoemde geval vraag je je af: waarom zover van de bewoonde wereld?

MADELON KIELICH | FOTO'S: AUTEUR

Meestal betreft het hele eenvoudige, enkelbeukige constructies met een gewelfd dak. Af en toe kom je een voorloper tegen van het in Griekenland gebruikelijke type van de kruiskoepelkerk. Maar het fascinerendst zijn de kerkjes van het zogenoemde 'Kýthira-type'. Deze hebben een vierkante vorm die volledig bedekt wordt door een koepel.

Tot nu toe zijn tien kerkjes van het Kýthira-type op het eiland ontdekt. Het oudste bekende voorbeeld dateert uit de 10e-11e eeuw en het jongste stamt uit de 13^e eeuw. Sommige deskundigen stellen dat dit type nergens anders voorkomt.

We weten niet wie de bouwmeesters waren en waar ze vandaan kwamen, maar dat een aantal van de bewaard gebleven kerken in deze stijl is gebouwd, moet wijzen op een bepaalde voorkeur. De reden is onduidelijk: een speciale liturgische functie is niet aangetoond en ook de datering biedt geen verklaring voor het ontstaan van deze vorm.

Kenmerkend voor het Kýthira-type kerk is de vierkante onderbouw die volledig bedekt wordt door een koepel. Deze koepel rust niet op zuilen of pijlers binnenin het bouwwerk maar op de muren van de onderbouw.

Ondanks de vaststaande structuur van een vierkant, bekleed door een koepel, behielden de bouwmeesters genoeg ruimte om hun originaliteit uit te leven. Dat iedere bouwmeester zo zijn eigen ideeën had over de vormgeving tonen de verschillen tussen de afzonderlijke kerkjes, zoals we hieronder zullen zien.

De Ayos Nikon

De Ayos Nikon kerk in Zaglanikiánika is een erg mooi gerestaureerd voorbeeld van het Kýthira-type. Vanaf de doorgaande hoofdweg over het eiland zie je het rode dakje opdoemen in het landschap. Een onverhard zijweggetje voert naar het kerkje dat, omgeven door wilde bloemen en enkelplanten, alleen in het grasland ligt. Niet veel verder langs de hoofdweg is de afslag naar het klooster van de beschermheilige van het eiland, Osios Theódoros, dat waarschijnlijk al in de 10^e eeuw werd gesticht.

De Nikon is opgetrokken uit onbewerkte natuurstenen. De wijde koepel is meer ovaal dan rond. Aan de oostkant van de kerk springen twee halfronde apsiden naar voren.

De Ayos Dimitris

Rode, nieuwe pannen bedekken het koepeldak en de kleine dakjes van de apsiden. Op oude foto's van vóór de restauratie is nog de oorspronkelijke grijze dakbedekking met de lokale schist (dit is een gesteente) te zien.

De Ayos Nikon is vroeg in de 13^e eeuw of misschien nog iets eerder gebouwd, in ieder geval voor Kýthira in 1205 onder Venetiaans bewind kwam.

Nikon was een monnik van Armeense afkomst, die in de 10^e eeuw in Griekenland rondtrok om de mensen op te roepen tot bekering. Zijn bijnaam was 'O metanoíte', dat is 'de heb berouw', omdat dit zijn geliefde uitspraak was. Hij werd de beschermheilige van Sparta. Waarschijnlijk hebben vluchtelingen uit de Peloponnesus hun beschermheilige mee naar Kýthira genomen.

Het levensverhaal van Nikon, dat in de 10^e eeuw werd opgetekend, vertoont veel overeenkomsten met dat van Osios Theódoros van Kýthira. Beiden werden geacht bescherming

te bieden tegen invallen van barbaren en bijstand te verlenen in de ontberingen van het vaak harde bestaan op het eiland. Misschien dat de kerk van Ayos Nikon daarom ook zo dicht bij het klooster van Osios Theódoros werd gebouwd. Een-dracht maakt macht.

De Ayos Dimitris

De kerk van Ayos Dimitris in Kambiánika past met zijn grijs-bruine kleur goed in het ruige rotsachtige landschap. Het kerkje ligt hoog en kijkt uit op heuvels in de verte. Het staat nu alleen, maar dat dit niet altijd zo is geweest, bewijzen de ruïnes van gebouwen rond de kerk en de middeleeuwse pot-resten die op het terrein zijn gevonden.

De Dimitris werd als privékerk in de 13e eeuw gebouwd op een groot landgoed. Op een fresco in de apsis zijn de twee adellijke donors te zien, aan weerszijden van de heilige in ge-bedshouding. Buiten, vlak bij de ingang, bevindt zich een graf met een gebeeldhouwd stenen kruis.

Het verschil tussen de vormgeving van de Dimitris en de Nikon is opvallend. De koepel van de Dimitriskerk is platter dan die van de Nikon en heeft meer weg van een schotel. Boven op de koepel is een stenen kruis geplaatst. In plaats van twee kleine apsiden zoals de Nikon, heeft de Dimitrios één grote apsis.

Dimitris is een soldaten-heilige en hoort thuis in het rijtje van andere heilige strijders als Yeoryos en Prokópios. Hij was een inwoner van Thessaloniki in de 3e eeuw ten tijde van de christenvervolgingen van Diocletianus. Als prediker van het christendom stierf hij de marteldood. Hij werd de schutspatroon van Thessaloniki en verwierf in heel Griekenland grote faam.

De Ayos Ioannis Theologos

De Ayos Ioannis Theologos kerk in Kalamitsi-Kombonada is wel een heel bijzonder exemplaar van het Kýthira-type.

Om de bocht van een onverharde weg richting de kust rijst opeens achter een naaldboom een ronde witgepleisterde toren op met drie getande uitsparingen bovenin als kantelen van een borstwering. Als je dichterbij komt blijkt de toren boven op een kerk te staan.

Het bouwwerk stamt uit de 13^e eeuw, waarbij onzeker is of de toren en de kerk tegelijk gebouwd zijn.

Ondanks de bijzondere structuur wordt de dubbele functie van het complex direct duidelijk: aan de oostkant heeft het twee apsiden. Bovendien staat boven op het aangebouwde gemetselde toegangspoortje een ijzeren klokkenstoel, bekroond met een kruis, waarin nog steeds een klok hangt. En door de uitsparingen in de toren is de bol van de koepel te zien, waar de toren omheen gebouwd is.

Twee stenen trappen aan de buitenkant voeren omhoog naar het koepeldak. Wie daarboven staat heeft zicht op de hele oostkust. Bij helder weer kun je Kreta en de Cycladen zien liggen. Hoog op een heuvel gelegen was de Ioannis

Theologos een uitstekend verdedigingsbolwerk. Er was zelfs een watervoorziening: op het terrein is een ondergrondse cisterne. Boven in de toren werden bij waarneming van vijandelijke schepen vuren ontstoken, die van verre te zien waren voor andere uitkijkposten op het eiland.

Er zijn geen andere kerken op het eiland waar een toren bovenop is gebouwd.

Kerken als wachttorenen

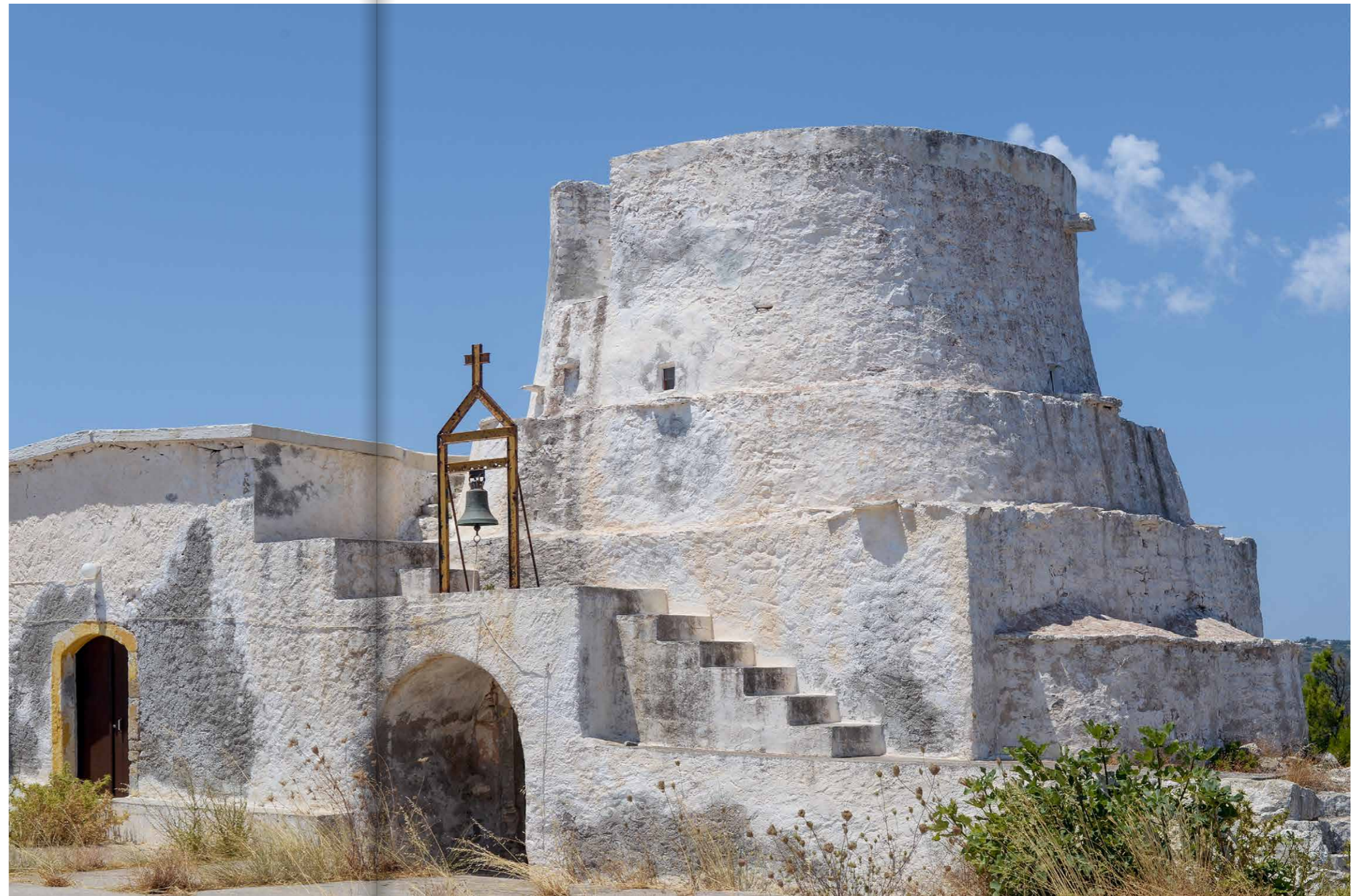
De hierboven beschreven kerken stammen alle uit de 13e eeuw. Al vanaf het begin van de 12e eeuw raakte Kýthira bin-

nen de invloedssfeer van Monemvasía. De familie Evdemonoyannis uit deze stad op de Peloponnesus beschouwde het eiland, hoewel het formeel onder Byzantijs bestuur viel, zo'n beetje als haar privébezit en de Byzantijnse gemeenschap groeide er in die tijd. Zelfs nadat Kýthira na de vierde kruistocht in 1204 als oorlogsbuit aan de republiek Venetië was toegewezen, behield deze familie nog een eeuw lang de feitelijke macht over het eiland. Dit was een periode van betrekkelijke rust en welvaart waarin veel kerken werden gebouwd, meestal van prachtige muurschilderingen voorzien.

De groei van het aantal kerken werd onder andere bevoor-

derd door de groei van de rijkdom van aristocratische families, die privékerkjes bouwden op hun landgoed. Zij deden dit niet alleen uit vroomheid, maar ook om hun weelde ten toon te spreiden en hun eigendom af te bakenen. Bovendien konden de (soldaten)heiligen waaraan de kerkjes gewijd waren, bescherming bieden tegen aanvallen van buitenaf.

Deze trend onder de adel levert een van de verklaringen voor de huidige geïsoleerde positie van veel kerkjes. Ze hebben ooit deel uitgemaakt van een in de loop der tijd verlaten landgoed. Een voorbeeld van zo'n alleen overgebleven privékerkje is de bovengenoemde Ayos Dimitris in Kambiánika,

De Ayos Ioannis Theologos

De Ayos Nikon

met de portretten van de adellijke eigenaars in de apsis.

Een andere verklaring voor de afgelegen ligging van veel kerken is de verplaatsing van de oorspronkelijke bijbehorende nederzetting.

Maar misschien hebben veel kerken van het begin af aan al op een verlaten plaats gestaan. Volgens een interessant onderzoek van Matthew S. Crum, dat zich hoofdzakelijk op Noord-Kýthira richt, werden bepaalde kerken met opzet buiten nederzettingen en op steile heuvels of op andere strategische plaatsen in het landschap gebouwd omdat ze niet alleen de functie van kerk, maar tevens die van wachttorens (*vigla*) vervulden. In zijn thesis *The Churches of Kythera: How the People of Northern Kythera Used Churches as a System of Defense during the Late-Byzantine and Venetian Periods* (The Ohio State University 2015) behandelt hij elf kerken die zijns inziens tot zulke *viglae* gerekend kunnen worden. Uitkijkend over de kust, een dal of een haven vormden zij samen een verdedigingssysteem ter bescherming van het noordelijk deel van het eiland. Door hun positie op vaak moeilijk toegankelijk terrein waren ze ook geschikt als toevluchtsoord in het geval van bedreiging. Bovendien waren ze, omgeven door struiken en rotsen, veelal onzichtbaar voor passerende

schepen. En een *vigla* in de vorm van een kerk bood de extra protectie van de heilige aan wie de kerk gewijd was.

Deze functie van *vigla* is onmiskenbaar wanneer er een toren op of aan de kerk gebouwd is. Dit is bij vier van de elf onderzochte kerken het geval. Het beste bewaard gebleven voorbeeld is de eerdergenoemde Ayos Ioannis kerk, de enige kerk in Crum's onderzoek, die op de zuidelijk helft van het eiland ligt.

Een bordje langs een onverharde weg wijst de weg naar de Polykarposkerk. Deze 13^e-eeuwse kerk ligt buiten een dorp in een veld, niet ver van de kust. Het is een van de vele eenvoudige enkelschepige kerkjes die Kýthira telt. Volgens Crum is het mogelijk een *vigla* en dat zou heel goed kunnen gezien de locatie. Vanaf een hoge heuvel bewaakt de Polykarpos het dal beneden tegen indringers van zee.

Binnen in de kerk zijn fragmenten van de oorspronkelijke muurschilderingen bewaard gebleven. Jammer genoeg kunnen deze niet bewonderd worden. Net als alle andere kerkjes die je tijdens je wandelingen over het eiland tegenkomt, is de Polykarpos niet voor publiek toegankelijk. Maar het landschap waarin het kerkje gesitueerd is, maakt dit gemis voor een groot deel goed. 🐾